

Massegrave i Irak

Af Marie Louise S. Jørkov, Ph.D. studerende ved Antropologisk Laboratorium, Retsmedicinsk Institut, Københavns Universitet. E-mail: m.l.joerkov@antrolab.ku.dk

I efteråret 2003 tog et dansk retsarkæologisk eksperthold udsendt af det danske udenrigsministerium til Irak for at hjælpe koalitionsstyrkerne og det irakiske folk med at identificere massegrave. I seks uger kørte de rundt i den centrale og sydvestlige del af landet for at lokalisere og finde fysiske beviser på de forbrydelser, Saddam Hussein og hans regime gennem de seneste 30 år har begået mod civilbefolkningen. Den fysiske antropolog på holdet, Marie Louise Jørkov, fortæller her om de oplevelser og det arbejde, hun var med til at udføre i det krigshærgede land.

Irak efter Saddam Husseins fald

Irak - et land rigt på kulturskatte og historie på godt og ondt. Efter 30 år med undertrykkelse og frygt blev det endeligt muligt for irakerne i 2003 at lede efter deres slægtninge og venner, der under Saddam Husseins regime var blevet fængslet, tortureret og likvideret. Over en million irakere er meldt savnet, og ca. 300.000 menes at være begravet i massegrave rundt omkring i landet. Efter Saddams fald skulle det gå stærkt. Med gravkøer vendte man jorden og hev tøj og knoglerester ud af jord- og sandbunkerne i håbet om at genfinde resterne af de savnede. Et stort kaos. Irakerne var desperate, der var ikke tid til at prioritere de retsmæssige og beviselige aspekter højt.

Retsarkæologi – hvad og hvorfor?

Brugen af arkæologiske udgravningsteknikker til at dokumentere folke drab og massegrave er blevet mere og mere anerkendt. Bedst kendt er udgravningerne af massegravene i Kosovo og Bosnien, hvor ICTY (International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia) og ICMP (International Commission on Missing Persons) fortsat foretager udgravninger.

Der er flere gode grunde til at efterforske og udgrave nutidige massegrave. Først og fremmest er udgravningerne med til at indsamle fysiske beviser på, at der er blevet begået uret mod menneskeheden og dernæst medvirkende til at få stillet de ansvarlige for en domstol. Derudover er de med til at hjælpe de efterladte med at

identificere deres familiemedlemmer og forhåbentlig få fred i sindet. Det er vigtigt at gøre verden opmærksom på de folke drab, der bliver begået verden over, og vi skylder ofrene, at deres historie bliver fortalt.

Det er først de seneste 20 år, at man har anvendt arkæologiske og antropologiske metoder i kriminalsager til indsamling af bevismateriale. Politiet i Danmark benytter sig kun sjældent af arkæologers eller antropologers ekspertise til hjælp i opklaringsproceduren, men NGO'er med arkæologer og antropologer foretager udgravninger af massegrave rundt om i verden for at skaffe bevismateriale om folke drab på civilbefolkningen. Heriblandt Øst Timor, Rwanda, Guatemala og om sikkert ikke så længe også i Sudan.

Der er ikke international enighed om hvor mange afdøde, der kræves at være begravet, før man taler om en egentlig massegrav (Haglund et al 2000), endsige om, hvordan ofrene skal være døde, eller om de er civile eller militære krigsofre (Haglund 2002; 244). Ifølge koalitionsmyndighederne i Irak, CPA (Coalition Provisional Authority), er der tale om en massegrav, når graven indeholder 6 individer eller mere. De begravede skal repræsentere et af de seks store overgreb på civilbefolkningen begået af Saddams regime, som det ses af oversigten i figur 1. Indtil videre har CPA gennem irakiske vidner og meddelere fået kendskab til ca. 280 massegrave i Irak.

Efterforskning af folkedrab i Irak

Få uger efter koalitionsstyrkernes overtagelse i maj måned 2003 var et britisk retsarkæologisk efterforskningshold i Irak for at udgrave nogle af de hundredvis af massegrave. At udgrave en massegrav efter internationale standarder er en langsom, dyr og tidskrævende proces. Der var brug for mere hjælp. Det danske udenrigsministerium blev derfor i august måned 2003 kontaktet af koalitionsstyrkerne i Irak. Antropologisk Laboratorium ved Retsmedicinsk Institut på Københavns Universitet blev inddraget, da der skulle bruges en fysisk antropolog. De øvrige medlemmer af det hold, der blev samlet, udgjordes af to arkæologer, en landmåler og to politifolk. Vi skulle sammenlagt være af sted i 6 uger.

Opgaven lød på at vurdere og rekognoscere forekomster af formodede massegrave, men ikke at foretage egentlige udgravninger. Vi skulle arbejde under CPA og med den midlertidige Iraqi Human Rights-Minister. Arbejdet skulle foregå sammen med CPA's faste retsarkæologiske kriminaltekniske hold, der var en del af Office of Human Rights and Transitional Justice. CPA stod for al logistikken. Indlogeringsstandarden i de militære komplekser varierede alt efter, hvor holdet befandt sig. Det var alt lige fra feltsejle i støvede beduintelte, over køjesenge mellem bagagebånd i ankomsthallen i Basras internationale lufthavn, til sovesale blandt civile og soldater i Saddams palads i Bagdad, hvor koalitions-styrkerne har hovedkvarter.

Massegrave – hvor?

Det er en udfordring at finde massegravene i Irak. Ofte er de skjult under tilførte jordlag, industriaffald eller vegetation. Mange steder i Irak i det åbne land er erosioner og ørkenvinde medvirkende til, at sporene bliver slettet fra overfladen. Det tørre og varme ørkensand gør, at det organiske materiale såsom tøj, hår og papir er ganske velbevaret. Nedbrydningsprocessen i det tørre miljø går i stå efter en vis tid, da bakterierne løber tør for ilt. Hvis så jorden bliver vendt, dvs., graven forstyrret, fortsætter nedbrydningen. Saltindholdet i jorden gør dog, at liget hurtigt bliver skeletteret. I visse tilfælde

tager det kun mellem 6 og 12 måneder.

Inden hver mission blev de udvalgte områder studeret systematisk på luft- og satellitfotos. De geologiske forhold er meget specielle i Mellemøsten. Store dele er præget af forskellige typer af ørkenlandskaber, der hele tiden forandrer sig. Det centrale og sydlige Irak er et flere tusind år gammelt kulturlandskab, der kendetegnes ved kanalgenneuskårne opdyrkede områder langs floderne Tigris og Eufrat. I yderområderne i ørkenen ligger vidtstrakte oliefelter og enorme arealer med militære forsvarsanlæg.

Det medbragte højteknologiske udstyr såsom jordradar og totalstation fungerede ikke på grund af varmen, der let kunne snige sig op på 43 grader, så det var om ty til de manuelle redskaber, få opmålt, tegnet, noteret, indsamlet og få så meget ud af det, som vi kunne nå inden for den stramme tidsramme. Missionerne bragte os vidt omkring i det centrale, sydlige og sydvestlige Irak. For at kunne komme til de forskellige lokaliteter var det en betingelse, at stedet var blevet ryddet af et minerydningshold, det såkaldte EOD'ere (Explosive Ordnance Division), eller, hvis området ikke var blevet clearet, måtte minerydningsholdet lede vores konvoj. Hvor vi end skulle hen, blev vi altid ledsaget af soldater. Vores kortege kunne bestå af op til 14 soldater i deres pansrede køretøjer eller jeeps. Irak er stadig en krigszone, og sikkerhedssituationen kunne ændre sig fra time til time. Missioner kunne blive afblæst få minutter inden afgang eller midt under arbejdet, hvis soldaterne mente situationen i området var for farlig. Vi skulle altid bære fragmenteringsvest og hjelm, når vi kørte, og til tider også mens vi arbejdede. De fleste af de lokaliteter, der blev besøgt, lå langt fra en kørevej, hvilket gjorde det farligt at køre i terrænet. Derudover kunne det tage timer at komme frem på grund af det bløde ørkensand, som ikke alle biler kunne klare at køre i. Typiske massegrave lå inden for de militære forsvarsområder, meget afsides og beskyttet mod uvedkommende. Vi kom til et gigantisk kompleks, der lignede en stor slagmark. Overalt lå der både eksploderede og ueksploderede

granater og større bombelignende elementer sammen med sprængte militærkøretøjer. En del lokaliteter lå dybt inde i den vestlige ørken blandt andet i sumparabernes, Madan's, stammeområder. En grav var helt uberørt, og prøvegravningerne viste tegn på begravelser af både kvinder og børn. Ved at lave prøvehuller

fremkom resterne af en oliebeholder og et pilleglas med udløbsdato 1989. De var muligvis fra Irak udryddelseskampagnen i 1988 (figur 1), hvor både mænd kvinder og børn blev henrettet. Der fandtes også tegn på massegrave i ørkenområderne omkring den hellige by Karbala og i områderne nær Babylon og Diawaniyah.

Undersøgelse af skeletmateriale og tøjrester. Foto: Marie Louise Jørkov, 2003

Alene lugten af råddenskab var i nogle tilfælde nok til at bevidne tilstedeværelsen af en grav. Udgravningsholdet benyttede sig af militærets gravemaskiner, men også af skovle og spader. Jorden var tit meget hård og få centimeter under overfladen lå et 30 cm tykt saltlag. Vi benyttede os af survey, søgegrøfter og surface stripping. Når der blev stødt på skeletdele eller andet bevismateriale, gik vi over til graveskeer og børster for ikke at ødelægge materialet. Mange af de grave, vi fik identificeret, var allerede blevet forstyrret. En del steder havde lokalbefolkningen forsøgt at fjerne ofrene. Patronhylstre, mønter og tøjstykker lå spredt på overfladen sammen med fragmenter af knogler. Ud fra en del af tøjresterne kunne vi identificere ofrene som værende kurdere og Shi'a muslimer. De eksponerede skeletdele var medtaget af vind og vejr og ofte afnavnet af vilde hunde.

I stedet for kun at identificere enkeltindivider, var det også min opgave at identificere minimum antal af individer og alders - og kønsbestemme de afdøde, hvor det var muligt. De fragmentariske rester undersøgte jeg for eventuelle skudlæsioner eller for andre traumer, der var opstået omkring dødstidspunktet. Der var brug for en antropologisk gennemgang, og ikke en egentlig retspatologisk undersøgelse af de skeletterede rester. Ved en fuld udgravning af massegravene vil det i de fleste tilfælde også være nødvendigt at have en retspatolog med i felten. I forbløffende få tilfælde fandt jeg rester af kranier. En forklaring kan være, at et skud med en høj kaliber maskinpistol splintrer kraniet, og de fragmentariske dele bliver spredt. Ud over rester af tøj og patronhylstre fandt vi også rester af tandproteser og enkelte smykker.

Uden for Bagdad i en af forstæderne lå et fængsel, der under Saddams regime havde huset politiske modstandere. Som fængslet var blevet overfyldt, likviderede man fangerne, og efter sigende blev de begravet i massegrave nær fængslet. Området var kendt som værende tilholdssted for Saddams tilhængere, og vi var derfor særligt på vagt. Vi måtte evakuere området midt i arbejdet på grund af uroligheder og kunne ikke vende tilbage senere og gøre arbejdet færdigt. I den sydlige del af landet kom vi ud til store oliefelter med tydelige henrettelsessteder. Ofrene var dog allerede blevet fjernet et par måneder forinden. Kun sko og affald lå tilbage. Muslimerne anser fødder, især sko, som værende urene. Når de graver ligene op, lader de skoene blive, ofte indeholdende fodknogler.

På de seks uger arbejdede vi i 20 områder, og vi fandt beviser for massegrave eller komplekser med flere grave i 13 tilfælde.

En næsten håbløs opgave

I slutningen af opholdet deltog jeg og vores danske holdleder, arkæolog Bø Madsen, i et stort seminar med de irakiske NGO'er i Bagdad. Sammen med de øvrige medlemmer af CPA's retsarkæologiske kriminaltekniske hold og CPA's Office of Human Rights, skulle vi forklare irakerne om de retslige, antropologiske og menneskelige problemstillinger omkring massegravene i Irak. CPA er i gang med at udvikle et undervisningsprogram for irakerne, der omhandler proceduren ved udgravning, indsamling af oplysninger og eftersøgning. De kører mediekampagner omkring massegravene og informerer de religiøse ledere om problemstillingerne. Sammen skal de gøre den irakiske befolkning opmærksom på nødvendigheden af at bevare gravene intakte, indtil et retsarkæologisk/retsmedicinsk hold kan hjælpe. Man håber på, at ved at bevidstgøre irakerne om forholdene ved massegravene vil det hjælpe med til at få indsamlet tilstrækkeligt bevismateriale samtidig med, at det vil kunne identificere de

savnede. Det er også håbet, at det vil få folk til at komme frem med yderligere informationer og beviser for de frygtelige overgreb og folkedrab, der fandt sted under Saddams regime. Det største problem blandt irakerne på nuværende tidspunkt er den manglende tålmodighed, men der er også frygten for at blive slået ihjel af Saddams tilhængere, hvis de hjælper koalitionen. Som situationen er i øjeblikket, synes opgaven næsten umulig.

Det er ikke koalitionsmyndighedernes formål at udgrave og identificere samtlige af de formodede 300.000 begravede ofre. Derimod vil de udvælge mellem 10 og 20 grave, der hver især repræsenterer én af de 6 store perioder med folkedrab. Betingelsen for de udvalgte grave er, at de er forholdsvis uberørte og indeholder tilstrækkelige beviser på forbrydelser mod menneskeheden, som f.eks. skudhuller i 100 kranier. Den lokale befolkning skal samtidig godkende udgravningen og de nødvendige procedurer. Det vides endnu ikke, om det danske udenrigsministerium agter at sende endnu et hold ned for at hjælpe irakerne med at identificere og udgrave massegravene, selvom hjælpen er stærkt tiltrængt. Den usikre situation i Irak på nuværende tidspunkt, tillader det bestemt heller ikke. I sidste ende handler det for CPA om at få indsamlet tilstrækkeligt bevismateriale til at få stillet de skyldige for en irakisk domstol. For irakerne handler det dog ikke alene om at få stillet de skyldige for en domstol, men også om at få endt et sort kapitel i deres historie, forson sig med hvad der er sket og komme videre med deres fremtid.

Det har for mig som fysisk antropolog været utrolig spændende og givende at få lov til at deltage i arbejdet med efterforskningen af massegravene. Ikke alene at komme til at arbejde i et internationalt dynamisk og indbringende tværfagligt miljø, men også at vide at resultaterne kan have stor betydning i senere retssager mod de skyldige.

1983 –Kurdere

I 1983 blev ca. 8.000 kurdere dræbt. De tilhørte Barzini-klanen. De blev hentet i det nordlige Irak af Saddams regime og kørt ned i den syd-sydvestlige ørken, hvor de blev henrettet og begravet.

1988 – Irak kampagnen

Anfal-kampagnen i 1988, hvor ca. 182.000 civile irakere forsvandt. De fleste af mændene blev taget væk fra deres familier og henrettet i den vestlige og sydvestlige ørken. Deres koner og børn blev forvist fra landsbyerne med fornøden proviant, mens deres huse blev ødelagt. Håbet om at skulle genforenes med deres mænd blev aldrig opfyldt. Resterne af både kvinder og børn er blevet fundet i massegrave i den sydvestlige ørken.

1986-1988 – Udryddelser af kurdiske landsbyer ved hjælp af kemiske våben.

Dette inkluderer angrebet på byen Halabja, hvor det irakiske luftforsvar spredte sennepsgasser, der omgående dræbte ca. 5000 mennesker. For tusinder af andre har de kemiske gasser forårsaget dødelige sygdomme og medfødte handicap.

1991 – Massakren på Shi'a-muslimerne

I slutningen af golfkrigen gjorde Shi'a-muslimerne oprør. Titusinder af soldater og civile blev dræbt i regionerne omkring Basra og Al-Hillah.

1991 – Massakre på kurdere

Dette var et angreb på kurdere, både civile og soldater, der kæmpede for uafhængighed i det nordlige Irak i slutningen af golfkrigen.

Endelig har vi alle de mange politiske modstandere og etniske grupper der gennem årene under Saddams regime blev henrettet og begravet i massegrave rundt om i landet. Mange af disse grave findes formentlig nær fængsler og militære komplekser. De seneste massegrave er af studenter fra Najaf, der i 1999 gjorde oprør mod styret.

Figur 1

Kilde: CPA 2003

Litteratur

Haglund, W.D., M. Connor og D.D. Scott 2000
The Archaeology of contemporary mass graves.
Historical Archaeology 35(1):57-69.

Haglund, W.D. 2002
Recent Mass Graves, An Introduction. I W.D.
Haglund og M.H. Sorg (edt.) *Advances in Forensic
Taphonomy. Method, Theory and Archaeological
Perspectives*. CRP Press LLC, s. 243-261.